

INTERJÚ CSEPELI GYÖRGGYEL

Csepeli György szociálpszichológus, szociológus, a Magyar Tudományos Akadémia doktora, az Eötvös Loránd Tudományegyetem (ELTE) Társadalomtudományi Kar professor emeritusa, a Szociológia Doktori Iskola, Interdiszciplináris Társadalmi Kutatások Doktori Programjának alapítója, programvezetője, egyetemi tanár, 2020-ig a Kőszegen működő Felsőbbfokú Tanulmányok Intézete (IASK) senior kutatója.

2002–2006 között az Informatikai és Hírközlési Minisztérium (IHM) politikai államtitkára volt. 2006 és 2008 között közpolitikai igazgató a Gazdasági és Közlekedési Minisztériumban, 2008–2010 között pedig a Miniszterelnöki Hivatalban. A Nemzeti Kutatási és Technológiai Hivatal (NKTH) tanácsának a tagja volt 2003–2010 között. Közpolitikai tevékenységéhez fűződik többek között a Nemzeti Audiovizuális Archívum és az e-Magyarország pontok létrehozása.

A csoportközi viszonyok és a nemzeti identitás több évtizedes kutatása mellett az utóbbi évtizedben munkássága kiterjedt a digitális átalakulás gazdasági-társadalmi következményeinek és az információs társadalom kibontakozásának kutatására, különös tekintettel a nagy adatbázisok adta szociológiai elemzési lehetőségekre és a mesterségesintelligencia-fejlesztések antropológiai implikációira, a mesterségesintelligencia-alkalmazások gazdasági és társadalmi hatásaira.

Így hivatkozzon erre a cikkre:

Tófalvy Tamás, Z. Karvalics László. „Interjú Csepeli Györggyel”.

Információs Társadalom XXIV, 1. szám (2024): 11–33.

== <https://dx.doi.org/10.22503/inftars.XXIV.2024.1.1> ==

A folyóiratban közölt művek

a Creative Commons Nevezd meg! – Ne add el! – Így add tovább! 4.0

Nemzetközi Licenc feltételeinek megfelelően használhatók.

Mikor interneteztél először, és mit csináltál az interneten?¹

Amerikában. '89-'90-ben kinn voltam a UCLA²-n, akkor kezdtem internetezni, alapvetően kommunikációs célra. (Információszerzésre csak később, amikor már visszajöttem). Még elég primitívek voltak a keresők, nem volt igazán versenyképes megoldás, de mint a személyközi kommunikáció eszközét, a '90-es évektől rendszeresen használtam. Itthon az ELTE-nek volt egy nagyon furcsa rendszere, az ELLA³. A Festsztics-palotában volt az intézet⁴, és egy éléskamra, camera obscura-szerű helyre kellett benézni, és gépelni. Tartalmat később, a '90-es évek végén, a 2000-es évek elején kezdtem fogyasztani, valószínűleg híreket, online magazinokat, később tudományos közleményeket, de nem volt meghatározó az életemben, ezért nem is emlékszem rá.

A '90-es évek vége felé fordult az érdeklődésed az információs társadalom felé. Ha nem volt egy ikonikus tartalomfogyasztási pillanat, akkor mi terelt ebbe az irányba?

Alapvetően elméleti ember vagyok... Egy dubrovniki nyári egyetemen, valamikor a '80-as évek elején előadtam az információ szerepéről a modern társadalomban. Azt vezettem le, hogy azok a társadalmak vannak halálra ítélve, ahol az információtermelés centralizálva van, és a fogyasztást központilag irányítják, és azok a társadalmak életképesek, ahol horizontális, decentrális információ-hozzáférés van. Akkor még nem tudtam az internetről, de gyakorlatilag implikáltam az internet által létrejött információtermelési és elosztási módokat. Ez a cikk aztán megjelent a TK-nak, a Tömegkommunikációs Kutatóközpontnak a lapjában, a *Jel-Kép*ben, 1985-ben.⁵ (Karvalics Laci fedezte fel ezt a cikket újra, és dicsért meg engem sok-sok évvel utána,⁶ hogy tulajdonképpen megjósoltam az autoriter, kommunista rendszerek bukását, pusztán ebből az elvből kifolyólag). Ez volt az, ami engem az információ irányába terelt, de már korábban is rettenetesen izgatott ez a téma, mert szociálpszichológusként látnom kellett, hogy az emberek egymás közti viszonyai a kommunikációhoz vannak kötve, és a kommunikáció nem más, mint információknak a lehető legpontosabb (vagy ha nem pontos, akkor a korrigálást lehetővé tevő) továbbítása.

Horányi Özséb⁷ nagyon nagy hatást tett rám, és tulajdonképpen tőle vettem át ezt az egész kommunikációközpontú gondolatot, és alkalmaztam a szociálpszichológiá-

¹ Az eredeti interjút 2021. augusztus 30-án Tófalvy Tamás készítette. A mesterséges intelligenciával kapcsolatos válasz a Sebők Anitával folytatott beszélgetésből származik. A szöveget gondozta, rövidítette, alakította, új kérdésekkel kiegészítette, és a jegyzeteket készítette: Z. Karvalics László.

² University of California, Los Angeles.

³ ELLA (Elektronikus Levelező Automata). Az MTA-SZTAKI által 1986-ban fejlesztett, számos plusz kényelmi funkcióval (magyar nyelvű menü, tudakozó) bíró rendszer, amely felhasználói levélforgalmat tudott gondozni, majd később rácsatlakoztatható volt a többi nemzetközi levelezőrendszerre. Az ELLA körlevél-funkcióját kihasználó első lista, a KATALIST 1991-ben indult. Fénykorában 10 ezer felhasználója volt. Róla lásd <http://ki2.oszk.hu/kf/kfarchiv/1991/4/ella.html>

⁴ ELTE BTK Szociológiai Intézet.

⁵ Az információ a modern társadalomban. *Jel-Kép*. Vol.6. No. 2. 5–11.

⁶ A tanulmányt "Az információs társadalom korai magyar irodalma" című kötet (Szerk. Bodansky György, Juhász Lilla, *Gondolat*, Budapest, 2007) újraközölte.

⁷ Horányi Özséb (1942–) villamosmérnök, a nyelvtudományok kandidátusa, kommunikációkutató, egyetemi tanár. 1975 óta jelennek meg a (vizuális és társadalmi) kommunikációval, jeltudománnyal kapcsolatos, nagyhatású írásai.

ra – tehát az elmélet volt az, ami engem ide elvezetett. Aztán 1995-ben, amikor ismét visszajöttem Amerikából, egy egyéves vendégoktatást követően, akkor György Péter⁸ megkeresett, hogy Havass Miklós⁹, Szlankó János¹⁰ és mások szervezésében, sok szerzővel készül egy Nemzeti Információs *Stratégia* című dokumentum¹¹, és mivel az információ iránt érdeklődtem már korábban is, arra gondoltam, hogy csatlakozom. Ez egy több hónapos munka volt, amit nagyon élveztem, mert itt fogalmazódott meg az a vízió, amit már korábban, ugye a '85-ös cikkben is megfogalmaztam, hogy a társadalom dinamizmusa megmaradásának az alapfeltétele az információtermelés, -elosztás, és ugye az internet esetében már megvolt maga a technológia is. A korábbi elméleti felismerés és a technológiának a tudatosulása számomra lehetőséget adott arra, hogy részt vegyek egy nemzeti információs stratégia megírásában (amelyben talán épp a mindennapi életet meg az emberek egymás közti kapcsolatát vállaltam), ráadásul épp akkor írtam a *Szervezkedő* ember című szervezetszociológiai könyvemet.

Ezután, ugyancsak György Péter inspirációjára, valahogy bekerültem a Matáv¹² adattárház projektjébe. Vittem magammal néhány fantasztikusan tehetséges tanítványomat, többek közt Csere Gábort, aki nélkül aztán azt, ami lett, nem tudtam volna megvalósítani. Mert arra viszonylag gyorsan rájöttem, hogy örült kincs, ami ott van. A Matáv akkori áron 4 milliárd Ft-ért építette fel ezt az adattárházat, és döbbenettel láttam, hogy nem használták semmire. Cirógatták, dicsérték, büszkélkedtek velem, de alapvetően nulla hozzáadott értéket produkált az adattárház az üzemszerű működéshez képest. Nem használták ki a csomagok értékelésére, nem használták ki a különféle hívásirányok gyakoriságának elemzésére, az ügyfélérték meghatározására, szóval semmire, üzletileg nulla volt a hatása. És akkor elkezdtük masszírozni ezt az adattárházat, folyamatosan kialakítottunk mindenfajta javaslatot, hogy hogyan lehet az embereket megkeresni a legjobb kínálattal, megnéztük, hogy például mi van az üdülőterületi hívásokkal, mi van a budapesti hívásokkal. Tehát a legkülönbözőbb szociológiai szempontok alapján javaslatokat tettünk a Matávnak – a Straub (Elek)¹³ ebben nagyon partner volt –, hogy a korábbi közvélemény-kutatások helyett inkább reális adatokból próbálják megnézni a folyamatokat és a termékfejleszté-

⁸ György Péter (1954–) esztéta, médiakutató, az ELTE intézetvezetője, egyetemi tanár. Művészetelméleti-muzeológiai érdeklődése mellett a kilencvenes években számos írásában és könyvében (például *Digitális Éden* 1998) foglalkozott a kiépülőfélben lévő digitális kultúrával, és lett tevőleges részese és irányítója fejlesztési programoknak.

⁹ Havass Miklós (1940–) informatikus, iskolaszervező, vállalatvezető, a magyar informatikai szakmai közélet meghatározó alakja.

¹⁰ Szlankó János (1949–) villamosmérnök, rendszerszervező, az 1990-es szervezeti átalakulás után a kutatóintézetből piaci szereplővé lett KFKI Számítástechnikai Zrt. vezetője.

¹¹ A későbbi stratégiafejlesztéseket inspiráló dokumentumnak nyilvánosan csak a rövid, tervezetálapotú változata érhető el itt <http://real-ms.mtak.hu/25929/> és itt <https://itf.njszt.hu/objektum/nemzeti-informatikai-strategia-kezdemenyazes>. A korabeli reflexióra lásd Nagygyörgy Imre tanulmányát: *Vaskor. Gondolatok a Nemzeti Informatikai Stratégiáról* http://www.eszmelet.hu/nagygyorgy_imre-vaskor-gondolatok-a-nemzeti-informatikai-s/

¹² A Matáv Magyar Távközlési Rt. 1991. december 31-én alakult meg, a Magyar Posta három részre válásával 1989 decemberében létrejött önálló távközlési vállalat jogutódjaként. Privatizációjáig, 1993 végéig 100%-os állami tulajdonban maradt.

¹³ Straub Elek (1944–) villamosmérnök-közgazdász, az IBM Magyarországot vezetője, majd 1995-től a Matáv elnök-vezérigazgatója.

seket, ezekre a valós idejű, valós adatokra alapozzák. Korábban eszméletlen pénzeket fizettek ki közvélemény-kutatásokra, amikben megkérdezték az embereket, hogy ha telefonálnak, akkor kinek telefonálnak, mennyi ideig, de hát óhatatlanul a szubjektív beszámoló nem versenyképes azzal, amikor látod effektíve a telefonálást a telefonhasználók között. Kialakítottunk egy olyan módszert, ami, mint ahogy a röntgen átvilágítja a testet, monitorrendszerként működött. Vettünk egy reprezentatív mintát az adattárházból, és akkor folyamatosan tudtuk mutatni hetente szinte élőben Straubnak meg a vezetőségnek, hogy honnan hova, milyen típusú ügyfelek telefonálnak. Mindent lehetett látni mert vizualizáltuk a dolgot. Ez egy forradalmi újdonság volt, ezt neveztem el „business intelligence unit”-nak. Egészen jól működött a dolog, Csere Gábor mellett részt vett benne Markus Wiese a Deutsche Telekomtól, és egy tanítványom, Vági Kriszta, tehát hárman voltunk, aztán még bővült ez a kis részleg, de alapvetően ők csinálták velem együtt a munkát. Az egység 2002-ben már szépen kivirágzott, és akkor már az volt a feladat, hogy a vezetékes telefonok hálózatán alapuló adattömeget valamilyen módon integráljuk a Westellel, a mobilal. Ez lett volna az igazi nagy dolog, mert ez két teljesen külön üzletág volt, nem is kommunikáltak egymással.

Eközben figyelemmel voltam a Tartalomprojektre is, követtem az *Origo* létrehozását, de akkor még nem volt ennyire egyértelmű, hogy az internet egy olyan konvergens platform, amelyen a legkülönbözőbb megnyilvánulásai az embereknek majd együtt lesznek és találkozni fognak. Nagyon érdekelt a média, különösen a televízió, dolgoztam is a televízióban éveken át, közművelődési műsorokat szerkesztettem, írtam publicisztikákat, teoretikusan nagyon megragadott Gerbner kultivációs elmélete¹⁴. De az nem állt össze a fejemben, hogy tulajdonképpen ezek majd találkozni fognak.

Ekkor történt, hogy az SZDSZ bekerült a kormányba...

és Siófoknál egy viharban leesett Gyurós Tibor¹⁵ repülőgépe, aki ki volt szemelve információs miniszternek. Ott állt az SZDSZ informatikai miniszter nélkül. Kovács Kálmánt¹⁶ rávették, hogy vállalja ő, de még mindig nem volt államtitkár. Akit felkértek, mind nemet mondott, és akkor nem tudom miért, valószínűleg hiúságból elvállaltam, hogy legyek én az informatikai, politikai államtitkár, és akkor el kellett hagynom ezt a virágzó bizniszt a Matávban.

Amikor bekerültem a minisztériumba – mint Poncius Pilátus a Krédóba –, elvesztett voltam, mint Ábel a rengetegben, hiszen nem voltam soha ilyen nagy ad-

¹⁴ George Gerbner (1919–2005) világhírű, magyar származású kommunikációkutató. *A média rejtett üzenete* című könyvében dolgozta ki kultivációs elméletét, amely szerint a szocializációs szerepet a szülőktől és tanároktól elragadó tömegmédia szimbolikus környezete határozza meg azt, ahogyan az emberek a világról gondolkodnak.

¹⁵ Gyurós Tibor (1963–2001). A Synergon Informatikai Rt. és előd cégeinek vezetője. 2001-től az Informatikai Vállalkozások Szövetsége a hazai infokommunikációs szektor kiválóságait és reményégeit az ő nevét viselő díjjal ismeri el.

¹⁶ Kovács Kálmán (1957–) gépészmérnök, politikus, 1994 és 1998 között a [Közlekedési, Hírközlési és Vízügyi Minisztérium](#) politikai államtitkára volt. 2002 és 2006 között az Informatikai és Hírközlési Minisztérium (IHM) vezetője.

minisztratív központban. Tele voltam mindenfajta tervekkel. Az első alkalommal, amikor összeült a minisztérium felső vezetése egyeztetni a költségvetésről, ami 40 milliárd forint volt – nem volt kirívóan magas a többi minisztériumhoz képest, de azért nem volt egy csekély összeg –, ezt a 40 milliárd forintot percekben belül felosztották, de csak hardware-re. Akkor volt az első szereplésem, és azt mondtam, hogy ez így nem lesz jó, hogyha csak hardware-re és hálózatfejlesztésre fordítjuk ezt a pénzt. Mert valaminek mennie kell ezeken a hálózatokon, és akkor javasoltam, hogy egymilliárdot vegyünk ki. A javaslatot elfogadták, s az egymilliárdot tartalomfejlesztésre fordították. Olyan pályázatot írtak ki, amiben már különféle intézmények, múzeumok, egyetemek, szerzetesrendek, könyvtárak tartalmaikkal, tartalom digitalizálási terveikkel pályázhattak. De még akkor sem jutott eszembe, hogy ez majd szépen lassan konvergálni fog.

Lehet-e tudni, hogy ki keresett meg téged az államtitkári pozícióval, milyen kapcsolati hálón keresztül?

A politika a véletlenek világa, olyan, mint az evolúció, nincsen benne semmifajta előzetes terv. Utólag úgy néz ki, mintha ez nagyon meg lett volna tervezve, de belülről látva a politikát – és ez nem csak a minisztériumra, hanem egészében véve a kormányra, és ez nyilván a mostani kormány esetében is igaz – az volt az igazán döbbenetes élmény számomra, hogy nincsenek törvények, csak valószínűségeket, véletleneket. Amikor befejeztük a Nemzeti Informatikai Stratégiát, akkor Magyar Bálint¹⁷, aki az SZDSZ egyik vezetője volt, megkeresett, hogy a leendő választási kampány számára írandó SZDSZ-programba (A Korszakváltás programja), én írjam az Információs társadalom fejezetet. Dombi Gáborral¹⁸ együtt (akitől nagyon sokat tanultam) elkészítettük a szöveget, ami szerintem nagyon jól sikerült. Ez volt az az alap, aminek kapcsán közpolitikailag indokolható volt, hogy én bemenjek egy ilyen szervezetbe.

Tehát egyfelől volt ugyan szakmai tapasztalatom az Adattárházzal, s volt elméleti érdeklődésem, de ha nincs ez a Korszakváltás programja, akkor én nyilvánvalóan nem vállalom el, mert ez volt az a program, amit meg akartam valósítani.

A program lényege négy pilléren nyugodott. Az egyik volt a hálózat- és eszközfejlesztés, amire rengeteg pénz ment el, és nem biztos, hogy a legjobb helyekre. A másik a tartalomfejlesztés, hogy legyen valami tartalom. A harmadik a jogi szabályozási keret – ez egyébként nagyon jól sikerült, a mi minisztériumunk hozta létre az első nagyon fontos és egységes hírközlési törvényt, ami szerintem nagyon jó alap volt a későbbi szabályozásokhoz.

A negyedik elem a felhasználókra vonatkozott, a szocializáció volt. Hiába van hálózat és eszköz, hiába van tartalom, hiába van jogi szabályozás, hogyha nincs, aki ezt a saját maga java és a közjó érdekében tudja működtetni, mozgatni, akkor az egész nem ér

¹⁷ Magyar Bálint (1952–) szociológus, politikus, az SZDSZ alapító tagja, 1996 és 1998 között, majd 2002-től 2006-ig oktatási miniszter.

¹⁸ Dombi Gábor (1965–) újságíró, szociológus, webfejlesztő, az idő tájt a *Népszabadság Online* (NOL) alapító főszerkesztője és az információs társadalomfejlesztés egyik civil motorja.

semmit. Ennek jegyében hívta életre és működtette aztán a Magyar Bálint a Sulinetet¹⁹. A Sulinetnek lett volna a feladata a tartalom eljuttatása, az oktatás digitalizálása, a leendő felhasználók, a digitális polgárok szocializálása. Egyébként a minisztériumnak volt egy olyan születési hibája, hogy – a különböző politikai kompromisszumok jegyében – nem fedte le az információs társadalom egészét. Tehát a Korszakváltás programjának négy pilléréből, amit felhoztam, például az államigazgatás, a közcélú hálózati és tartalomfejlesztés az külön, Baja Ferenc²⁰ irányítása alatt volt a miniszterelnökségi hivatalban. Az iskolai rész az meg az Oktatási Minisztériumhoz tartozott, így hozzánk csak az információs társadalomnak a „resztlije” került. Ennek következtében nem volt soha egy olyan board, amely ezt a három területet egyszerre tudta volna irányítani, hanem ellenkezőleg, konkurenciák keletkeztek. És ahol konkurenciák keletkeznek, ott messze az optimálistól elmaradó haszon jön létre, és akkor még nem beszéltem az üzleti háttérről. Amely azért volt nagyon konfúzus – ezt is menet közben kellett, hogy átlássam –, mert itt eszméletlen erős üzleti érdekek érvényesültek, és éppen nem a közjó érdekében, hanem a multinacionális cégek érdekeltségének megfelelően. Ezek néha konkuráltak egymással, néha kartellszerűen összefonódtak. Tulajdonképpen magyar elem nem volt, csak annyi, hogy a „helytartó” volt magyar.

Úgy érted, hogy nehéz volt úgy tárgyalni vagy úgy koordinálni a multinacionális telekommunikációs cégek tevékenységét, hogy azok ugyanabba az irányba menjenek?

Lehetetlen volt, sőt azok úgy játszottak velünk, mint macska az egérrel. Nagyon jól tudták, hogyha mi hárman meg vagyunk osztva, ennek következtében a Microsofttal soha nem sikerült egy egységes – az egész állam területére kiterjedő – szerződést létrehozni. A Fidesz most már létrehozta, de nekünk nem sikerült. És ugyanez az SAP-ra is vonatkozik.

Mielőtt működött volna 2002 és 2006 között az Informatikai és Hírközlési Minisztérium, volt egy kormánybiztosság, aztán később lett megint újra. Elképesztő volt ez a széttöredezethez, hogy az informatikai ügyek négy-öt-hat különböző államigazgatási entitásnál voltak. Álnaiv kérdés, de ez miért alakult így?

Ennek tulajdonképpen egyszerű oka van, könyvet is írtam ebből a 8 szerencsétlen évemből *A hatalom anatómiája* címmel. Ott arról van szó, hogy a politika az akarat játéka, és ha nincs, aki akarja, nincs egy legfelsőbb vezető, akkor nincs eredmény. A politika nagyon centrális. Persze szeretjük a demokráciát meg ezeket a lózungokat, de valójában azzal azonosulunk, amit valaki eldönt. Ennek a területnek legfelső

¹⁹ A Sulinet Programról (előzményeivel és folytatásaival együtt) lásd Czékán Balázs–Fehér Péter: A számítógéppel támogatott tanítás és tanulás története a közoktatásban Magyarországon (1983–2016), *Képzés és Gyakorlat*. 2007/1-2, 45–66. Egy korabeli áttekintés <https://magyarnarancs.hu/tudomany/a-sulinet-tortenete-digitalis-tudas-53071>

²⁰ Baja Ferenc (1955–) népművelő, politikus, az MSZP színeiben 2004–2010 között a MeH Elektronikus-kormányzat-központ munkáját irányította, 2008 és 2010 között informatikai kormánybiztos, a Nemzeti Digitális Közmű 2010-es uniós projektjének elindítója.

szinten nem volt valakije, aki akarta volna ezt megcsinálni úgy, ahogy, mondjuk, Szingapúrban sikerült. Amikor én voltam államtitkár, akkor Medgyessy ezt akarta volna, de neki nem volt elég ereje, hogy áttörje a gátakat. Gyurcsány láthatóan értette a terület jelentőségét, de nem tette meg a kellő lépéseket, és azért nem, mert alapvetően úgy látta, hogy itt az üzleti háttér olyan ingoványos, olyan szövevényes, amibe ő nem akart belenyúlni, és inkább érintetlenül hagyta a dolgot. Nincs egy központi akarat, ami felismeri ennek a területnek a jelentőségét – ez az Orbán-kormányra is érvényes. Ez most leíróan mondom, semmi bírálat nincs benne. Ennek következtében nincs súlya a propagandához képest, vagy a sporthoz képest, és hát ennek tragikus következményei vannak. Mert hálózatfejlesztésben, azt hiszem, most tényleg jelentősen előreléptünk, de a többiben, a másik három területen sehol nem vagyunk. Ha nincs központi akarat, ez a dolog lényege, legfelsőbb központi akarat, akkor a töredezettség garantált.

Adja magát az a szempont, hogy az akaratnak mindig vannak szocializációs gyökerei. Részben annak is köszönhető ez, hogy tradicionálisan a magyar miniszterelnökök nagyon idegenkedtek az internettől és az információs technológiától. Ezt te is így látod?

Így van, így van. Technológiailag messzemenően nem épült be az életük rutinjába. Gyurcsánynál már beépült talán, csak ott inkább ezek a korrupciós aggályok voltak. Ami nálunk még egy döntő dolog volt, azt soha nem felejttem el, Tihanyban minden évben volt egy dzsembori, az Internet Hungary.²¹ Az elsón, amin én részt vettem, azt mondtam az iparág képviselőinek, hogy ha azt akarjátok, hogy ez a pénz (a 40 milliárd, ami akkor már elkezdett apadni, mint vaj a napon) megmaradjon, hogy legyen központi költségvetés, akkor adjatok hangot a kormány számára, hogy nektek ez fontos. És jellemző módon teljesen félreértették ezt a felszólításomat. Stumpf István²² évente mindig produkált egy összefoglaló könyvet a kormány előző évi teljesítményéről, s ebben a könyvben teljesen kiforgatta, amit mondtam. Nem értette meg, hogy én azt akarom, hogy legyen a költségvetésünk növelése érdekében kifejtett társadalmi nyomás. Az igazság az, hogy a magyar üzleti szféra informatikai értelemben véve annyira gyenge volt, annyira csak a peremén helyezkedett el a multinacionális cégeknek, hogy nem tudta ezt a nyomást kifejtetni. A politika pedig érzékeny, a politikai akarat nem annyira szuverén, mint amennyire hisszük. Mindig abból meríti az energiáját, ami van. És hát nem volt nyomás, sem akkor, sem később. Arra volt nyomás, hogy a mezőgazdaság kapjon pénzt.

Egyszer kaptunk 10 milliárd forintot az Európai Uniótól, fejlesztési célokra. Akkor véletlenül helyettesítettem Kálmánt a kormányülésen, s gondoltam, előjövök az ötlettel, hogy forgassuk bele szoftverfejlesztésbe vagy valamilyen informatikai célú fejlesztésbe ezt a 10 milliárdot. És már majdnem sikerült is elfogadtatni az ötletem, amikor a mezőgazdasági miniszter – Németh Imre – síró hangon közbeszólt, hogy

²¹ Az 1999 óta megrendezett Internet Hungary napjainkra 2000 feletti résztvevővel az információs társadalomról való gondolkodás meghatározó eseménye lett és maradt.

²² Stumpf István (1957–) jogász, szociológus, egyetemi tanár, alkotmánybíró. 1998 és 2002 között államminiszter, 2000–2002 között az Informatikai Kormánybiztosságot felügyelte.

„És akkor mi lesz a magyar tejjel? Mi lesz a magyar tehennel?“. És két perc alatt a 10 milliárd forint ment a magyar tehennel. Akik aztán fölzárták, kiszarták a pénzt, és kész, az egészről nem maradt semmi. A miniszter mögött ott vannak a gazdák, akik a tehennel tenyésztik, tartják. És ilyen értelemben véve nekünk nem voltak meg a gazdáink, akik nyomást gyakoroltak volna a kormányra. A mi miniszterünk nem tudott hivatkozni senkire, hogy miért fontos ezt a 10 milliárdot ebbe az egészbe beforgatni. Tehát ilyesmivel is magyarázom az információs társadalom fejlesztésének kudarcát. A mindenkori elsőszámú vezető technológiától való ódzkódása mögött látni kell a magyar társadalom ódzkódását.

Rengeteg kutatást is végeztünk a minisztériumban Prazsák Gergővel²³, hogy a döntéseket meg tudjuk alapozni. És ezeknek a kutatásoknak alapján egyértelműen levonható volt a következtetés, hogy elképesztően erős a technofóbia a magyar társadalomban. Az alacsony fokú internetpenetrációt mindig azzal magyarázták, hogy drága a hozzáférés, drágák az eszközök. A dohányzás is drága, meg az alkohol is drága, meg a pornográfia is drága, és mégis arra fizetnek emberek. Nem a drágaság volt a döntő, hanem a szorongás, hogy mit fogok én kezdeni ezzel az eszközzel, ráadásul ez egy olyan eszköz, amit nem lehet egyszer megtanulni, mert állandóan változik. És ez borzasztóan frusztrálta az embereket. Szerintem most is frusztrálja. Akiket nem frusztrál, mert akkor ez a nemzedék még nem volt – az én gyermekeim. Ők minden évben vesznek egy ilyen eszközt, ami egyre bonyolultabb és egyre többet tud – hogy minek az egy másik kérdés. A szocializációs aspektust, a programom negyedik részét sokkal komolyabban kellett volna venni, sokkal jobban rá kellett volna menni a tudatos felhasználó nevelésre. Nemcsak a gyerekek, hanem a felnőttek esetében is.

Említetted ezt a macska-egér harcot a multinacionális vállalatok és a széttagolt kormányzati szervek között. Az egyik nagy projektje nem csak a IHM-nek, hanem később a kormányzatnak a Nemzeti Digitális Közmű projekt volt, ami 2009-ben eljutott a megvalósulás kapujába, majd 2010-ben a Fidesz-kormány leállította. Olyan infrastruktúrát akartak kiépíteni, ami valamilyen szinten független a multinacionális cégektől. Nyilván a kiépítést valamilyen szinten a cégek csinálták volna, de hogyha ilyenek voltak ezek az erőviszonyok, hogy sikerült mégis átnyomni 2009-ig, hogy legyen egy ilyen infrastruktúra?

Nem volt könnyű, de aztán nem történt még egy kapavágás sem. Az egész dolog úgy volt elképzelve, hogy a közmunkások nem a gyomokat tépdetik a különböző falvak főterein, mint ma, hanem ássák az árkot, amibe majd bele lehet rakni az üvegszálat. Ez nem valósult meg. Lehet, hogyha nem bukjuk el a választást, akkor a következő kormány meg tudta volna építeni a Digitális közművet, de ez csak egy terv maradt. De ez nagyon fontos terv volt. Ezt akkor már Baja (Ferenc) csinálta és Baja zseniálisan tudta játszani a macskaszerepet. Megfordította a dolgot, és ő volt a macska, és a multinacionálisok lettek az egerek, és ilyen értelemben sikerült mindenkit fölso-

²³ Prazsák Gergő (1976–2019) a Társadalmi Kapcsolatok Intézet Szociálpszichológia Tanszékének habilitált egyetemi docense. Tragikus haláláig az Információs Társadalom szerkesztőbizottságának is tagja.

rakoztatni a közmű gondolata mögé. De a következő kormány ezt úgy lesöpörte az asztalról, mint a huzat.

Az időnek és a változásoknak a sajátos játéka, hogy 2009-ben már egy éve volt iPhone, de akkor még nem lehetett látni, hogy pár év múlva ez a technológia annyira elterjedt lesz, hogy ez a típusú közműkiépítés már nem is lesz annyira fontos. Az internetpenetráció, ami van ma Magyarországon, részben annak köszönhető, hogy mindenkinek a kezében ott van egy mobiltelefon. Tehát végül is a kudarc ellenére mégis valahogy megtörtént, hogy Magyarországon olyan ugrásszerűen folytatódott a növekedése az internetpenetrációnak, hogy végül nem is lett szükség erre a közműre ...

Ebben nem igazán vagyok biztos, hogy most nem lenne jó, ha lenne, mert arra gondoltunk, hogy itt nem csak a privát felhasználók élete könnyebbült volna meg, hanem a vállalkozásoké is. Részint azoké a vállalkozásoké, amik mind a mai napig nagyon alatta vannak a digitalizációnak, és ennek az oka egyfelől szocializációs és kulturális, de lehet, hogy vannak hálózati-hozzáférési problémák is. A par excellence informatikai vállalkozásoknak a digitális közmű megkönnyíthette volna az életét és a kibontakozását, és abban nem vagyok biztos, hogy a jelenlegi hálózat kiváltja-e azt, amit mi akartunk, és ha kiváltja, akkor nem tudom, hogy költség szempontjából melyik lett volna hatékonyabb.

A másik nagyon fontos projekt a Nemzeti Digitális Adattár²⁴ volt, ami metaadatközpontnak nevezhető leginkább, összefogva mindazokat a linkeket, amik a magyar kultúrához tartoznak. (Ezt tíz évvel később zárta be szintén a 2010-ben hatalomra jutott Fidesz-kormány). Aki György Péteren kívül rengeteget tett még annak érdekében, hogy a dolog elinduljon, és a megvalósulás útjára lépjen, az Magyar Gábor²⁵ volt a Műegyetemről. Hogy aztán ebből mi lett, azt nem követtem. Most nem tudom, hogy mi van, valami van, de nem az igazi. Még az NDA-nak a farvizén volt egy másik nagyon fontos kezdeményezés, a NAVA²⁶, amely az audiovizuális anyagoknak egy általánosan hozzáférhető tartalomtáza lett volna. Itt nagyon komoly dolgokat csináltunk, ezt Kitzinger Dávid vette át. És hogy a filmhíradók láthatók, az neki köszönhető. Akkor a Filmarchívummal együttműködési szerződést kötöttünk a 100 legjobb magyar film hozzáférhetővé tételére. Nagyon szerettük volt a Balázs Béla-filmeket belevinni, hogy aztán ma ezt mennyire folytatja a Manda, nem tudom. Ezek a kezdeményezések nem azon a szinten folytatódtak, ahogy kellett volna.

²⁴ A Ritter Andrea vezette NDA Programiroda 2005-ben tudta elindítani a rendszert, amelynek első tartalmai az Informatikai és Hírközlési Minisztérium (IHM) pályázatain támogatott intézmények (Országos Széchényi Könyvtár, a Magyar Távirati Iroda Rt., a Magyar Mozgóképförkötő Alapítvány, a Magyar Rádió Rt., a budapesti Holokauszt Emlékközpont, a Neumann-ház és a Budapest Music Center) digitalizált dokumentumaiból kerültek ki.

²⁵ Magyar Gábor (1957–) villamosmérnök, a műszaki tudományok doktora, tudományszervező, szakpolitikus.

²⁶ A Nemzeti Audiovizuális Archívum mai napig működik (<https://nava.hu/>) és vele párhuzamosan a Magyar Nemzeti Digitális Archívum <https://mandadb.hu/>

A konzervatív kormányok mindig is obszesszívek voltak a „nemzeti” kultúrával, hagyománnyal kapcsolatban. De a baloldali kormányok is hangsúlyozták, hogy vannak olyan nemzeti értékeink, amiket meg kell mutatni. Meglepőnek tűnik ennek fényében, hogy a digitalizált kulturális tartalmak elérhetővé tételére bár nem egy megoldhatatlan feladat, mégis, mindig elbukott Magyarországon. Máig nincsen nemhogy platform, de egy átfogó koncepció sem, a közmédia tartalmai ott ülnek a raktárban, porosodnak, lehet, hogy meg is semmisülnek idővel. Nem foglalkoznak vele. Hogyan láttad belülről, mik azok az akadályok, amik nem engedik azt, hogy a magyar kulturális közvagyton látható legyen az interneten?

Rajta voltam ezen a jó értelemben vett nemzeti hatókörű digitalizációs úton, a minisztériumnak nagyon komoly programjai voltak a határon túli magyarság kulturális intézményei, és egyáltalán információs hálózata fejlesztésére. Rengeteg projektet indítottunk el Szlovákiában, Erdélyben, a Vajdaságban, mert pontosan azt szerettük volna, hogy digitálisan lehessen újra egyesíteni azt, amit a történelem szétszakított. Ez is a legkonzervatívabb kormány esetében, mondjuk, egy eléggé természetes cél lehetne. Nem csak az, hogy felülünk egy lóra Kézdivásárhelyen, és meglengetjük a nemzeti lobogót. Ezt a nemzetegyesítést lehet a XXI. század technológiai követelményeinek figyelembevételével is megvalósítani. Itt megint csak azt tudom mondani, hogy az akarat hiánya. Ha az elsőszámú vezető ezt nem ismeri fel, akkor ez nem válik meg. Mert a stadionépítéseknek a töredékéből ezt meg lehetett volna csinálni. Volt például egy nagyszerű kezdeményezés, amit én nagyon szerettem: a Műegyetemen működő ITTK (Információs Társadalom- és Trendkutató Központ) fejlesztgette az Információs Társadalom Oktató és Kutató Csoportok (ITOK) hálózatát. A hazai egyetemek mellett már határon túli, magyar nyelvű felsőoktatási intézmények is a hálózat tagjai voltak, közös tárgyakkal, módszerekkel. Az indulást még támogatta az IHM, de a folytatás elmaradt, mert más, fontos technológiai sorok miatt ez kikerült a költségvetésből. Ha már az ITTK előkerült, említsük meg az általuk indított Információs Társadalom folyóiratot is, amit akkor és ma is örült fontosnak tartok, hiszen nincs más, a legfontosabb diskurzusokkal foglalkozó interdiszciplináris orgánum – nem egy, hanem minden érintett szakmai közösség számára. Nem véletlenül írtam ide elég sokat.²⁷

Amikor bekerültél a minisztériumba, akkor számodra az újdonság volt, ekkora adminisztratív közegben még nem voltál, nem navigáltál. Tudsz még mondani olyan dolgokat, amik kultúrsokk jelleggel voltak jelen? Egy részben médiában, részben pedig az egyetemi életben szocializálódott ember számára mi volt furcsa és szokatlan az államigazgatásban?

²⁷ *Régi és új szociálpolitika* Információs Társadalom, 2006/2, 15–22. *A legújabb osztály* Információs Társadalom 2008/2 102–105. *Új technológiák, kommunikációs rétegződés, társadalmi státus* (Prazsák Gergellyel) Információs Társadalom 2009/2 80–91. *A szegénység a digitális korban* Információs Társadalom 2017/2, 48–52.

Már az furcsa volt, hogy bemegyek és a portás kinyitja az ajtót, hogy van sofőröm, titkárom, 100 négyzetméteres irodám. Hogy gyakorlatilag bármilyen csekély dolgot, ha akarok, az másnapra megvalósulhat. Ezek mind-mind sokként értek, és sok szempontból el is torzították a személyiséget, mert valahogy azt a látszatot kellették, mintha én is fontos ember lennék. Közben csak a szerepnek tulajdonított fontosság sugárzott rám, ami nem én voltam. De én ezt elhittem, az életem egy bizonyos pontján ez nem tett jót nekem. Az igazi probléma nem is ez volt, hanem az, hogy a politikai államtitkárság egy nagyon szerencsétlen pozíció. Akkor még úgy épült fel a kormányzati struktúra a minisztériumoknál, hogy volt a miniszter, az első számú vezető, volt a közigazgatási államtitkár, aki az apparátust elvileg politikafüggetlen módon irányította, és lett volna a politikai államtitkár, akinek nem volt meghatározva a szerepe. Tehát nekem csak annyi volt a szerepem, hogy én helyettesíthetem a minisztert. De hogy mikor miben, azt a miniszter döntötte el. Tehát ilyen szempontból nekem nulla autonómiám volt. És ez nem könnyítette meg az életemet. Valamit vagy nem tudtam elérni, vagy pedig úgy tudtam elérni, hogy mindenfajta trükkökkel. Mondjuk, a NAVA költségvetését úgy sikerült biztosítani, hogy a miniszter éppen nyaralt. Volt a kormánynak egy nagyon fontos beruházása, a közcélú szervezetek digitális kommunikációs hálózata, külön a rendőrségnek, mentőknek fenntartva. Nagyon nagy pénzbe került a fejlesztése, és sokféle külön érdek csomóját is akkor vágtam keresztül, amikor a miniszter szabadságon volt. Tehát voltak lehetőségeim, de úgy kellett tennem, mint a galamb, amikor fölszedi a magokat a földön, le kellett csapnom, és ki kellett használnom. De egyébként nem volt egy világos terepe a cselekvéseimnek, és ez frusztrált igazán.

Amikor megérkeztél, volt egy programod, amit meg akartál valósítani. Amikor leültél Kovács Kálmánnal, kiderült, hogy vannak közösen áhított célok, annak ellenére, hogy nem lehetett tudni, hogy pontosan miben hozhatsz döntést?

Ebben nem volt köztünk konfliktus. Jóban voltunk, mert az elvekben semmiféle diszsonancia nem volt. A Kálmán nagyon praktikus ember, és azért is kérte vagy egyezett bele, hogy én legyek a politikai államtitkár, mert tudta, hogy én meg elméletben vagyok jó. Tehát ez nem volt probléma, tényleg teljesen közösek voltak a céljaink. Valószínűleg az okozhatta a konfliktust, hogy én talán többet akartam tenni, mint ő szerette volna, ő inkább úgy képzelte el, hogy ő fog mindent csinálni, én meg csak a háttérben vagyok. Néha működött ez a szereposztás, néha nem. Ez volt például a Jövő háza, ami az én gondolatom volt, és aztán sajnos teljesen eltorzult. Elvették tőlem, és olyan módon valósult meg, amit én már nem akartam volna. Láttam New Yorkban a Sony kiállítását, teljesen üzleti alapon képzeltem el, hogy a kiállítók fognak fizetni. És az élvonalbeli fejlesztések a cégek által jelennének meg a Jövő házában, mint egy ilyen folyamatosan megújuló kiállítótér. Eszem ágában se volt, hogy eszméletlen költségvetési pénzeket pazaroljunk el kész kiállítások megvételére. Mert maga a tér viszont zseniális volt. A kiállítói teret létrehozták a lerombolt ipari térből és az tökéletesen sikerült. Amikor már tartalmakat tettek bele, teljesen elvették tőlem az egész dolgot.

Vannak, akik azt mondják, hogy az IHM egy kudarctörténet, mások szerint részben sikeres volt. Te hogyan összegeznéd átfogóan ezeket az éveket?

Nehéz a siker és a kudarc dimenziójában elhelyezni az IHM történetét, mert volt egy strukturális hiba, hogy a terület nem volt egységes. Ilyenkor a szervezet elemei konkurálnak egymással, s egyik elem se tud sikeresen, száz százalékosan működni. Érzésem szerint az IHM teljesítménye vállalható. Nagyon jó, szakmailag fantasztikus emberek dolgoztak ott, mind a közigazgatási, mind a szakmai területen. A végén, a minisztérium végóráira már egészen jó szervezet jött létre, noha az első években még nem volt teljesen hozzáigazítva a funkciókhoz. Tragédia, hogy ez a szervezet szét pattant egyik pillanatról a másikra, 2006-ban, mint egy buborék. És nem lett helyette másik.

Találtam egy idézetet egy régi interjúdból, amelyben 2002-ben – még a miniszteriumi karriered elején – azt mondtad, hogy: „mindenekelőtt azt szeretném elkerülni, hogy én legyek a politikusok között a legjobb szociológus és a szociológusok között a legjobb politikus.” Sikerült?

Hát, nem hiszem ... Egy olyan helyre mentem, ami nem az én helyem. A politika szabályai nem az én szabályaim. Nem tudtam megteremteni azt, amit egy politikus esetében fontosnak tartok, hogy legyen bázisom. Pártháttarem nem volt, a szakmával sem volt olyan közeli kontaktusom, hogy szakma a képviselőjét én vállaltam volna. És akik igazán ezekre a programokra fogékonyak lettek volna, azok még nem tudták, hogy miről van szó, tehát ilyen értelemben ők egy alvó támogató közeget képeztek, és őket nem tudtam felébreszteni. Ilyen szempontból mai ésszel gondolkozva okosabb lett volna, ha ezt kihagyom az életemből.

Nem könnyítette meg az IHM dolgát az akkor még szabad tömegkommunikációban kibontakozott és szűnni nem akaró rosszindulat, mely senkit és semmit nem kímélt, ami hozzánk kötődött. A legnagyobb kudarcom az volt, amiről azt hittem, hogy a legnagyobb sikerem lesz. Kezdetből fogva azon voltam, hogy az infokommunikációs technológiákhoz való hozzáférés megkönnyítésével segítsen a hátrányos helyzetű gyermekeket, akik egy részét a biológiai sors, másik részét a társadalmi igazságtalanság foszt meg a lehetőségtől, hogy érvényesülhessenek. Számos projektünk volt, melyek révén az értelmi fogyatékosok, a diszlexiások, az autisták megfelelő tanári ráhatással esélyt kaptak a kognitív és érzelmi felzárkózásra. Megismerkedtem az IBM Kid Smart programjával, melynek keretében óvodák ingyen kaptak munkaállomásokat, melyek elé telepedve a gyerekek a képernyőn megjelenő nyelvi, matematikai, vizuális fantáziát fejlesztő feladatokkal találkoztak, és azokat kollektíve vagy egyedül játékos formában megoldották. Rendkívül megtetszett ez az eszköz, s úgy gondoltam, hogy a hátrányos helyzetű kis falvakban, a legszegényebb családok gyermekei sokat profitálhatnának, ha az óvodákban elhelyeznénk ilyen munkaállomásokat. Az IBM képviselője „kakaóbiztosnak” nevezte ezeket a digitális szocializációs eszközöket, melyeknek a számítógép csak egyik eleme volt. Hozzá tartozott a szoftver, mely nélkül a fejlesztés nem valósulhatott volna meg. Kiírtunk egy közbeszerzést, meg egy pályázatot, melyen a leghátrányosabb kis települések óvodái

vettek részt. Az IBM korábban már ingyen kihelyezett 70 munkaállomást, de azokhoz nem járt szerviz, nem adtak hozzá képzést az óvónőknek, s nem volt magyar nyelvű programjuk sem. A pályázat révén, ha jól emlékszem, 270 óvoda nyert, s a munkaállomásokat rendben ki is helyezték. Az egész folyamat előtt a már kint lévő eszközöket leteszteltük, megnéztük, hogy az óvónők befogadnák-e azokat, a gyerekek nem félnek-e tőlük.

S ekkor jött a hidegzuhaný. Rogán Antal valamelyik televízióban kakaót locsolt egy klaviatúrára, ami még csak nem is hasonlított a Kid Smart gépre. Gajdics Ottó a *Magyar Nemzet*ben, Szabó Brigitta a *Népszabadság*ban fújt riadót. A „kakaóbiztos számítógép” stigma lett, melynek védelmében a programra támadt mindenki, aki szegénységellenes, technológiaellenes és gyermekellenes volt a társadalomban. Ekkor jöttem rá, hogy nem vagyok politikusnak való. A saját bőrömmön tapasztaltam meg Carl Schmitt igazságát, miszerint a politika lényege az ellenség és a barát közötti határ megvonása. Hiába tudtam, hogy igazunk van, a kialakult helyzetben nem lehetett jól lépni. Sovány vigasz volt, hogy a kihelyezett munkaállomások jól működtek, a gyermekek imádták a programokat, melyek elősegítették a virtuális világ labirintusaiban való eligazodás képességének kialakulását.

Ártott a tudományos pályádnak, tevékenységednek ez a pár év, amit eltöltöttél az államigazgatásban?

Nem, mert tudományosan addigra én elég magasan kvalifikált voltam. Szakmailag egy csomó dolgot elértem. És olyan szempontból talán nem volt baj, hogy kizökkenett abból a menetből, amit addig csináltam. Kutattam a nemzeti identitást, kutattam az előítéleteket, kutattam az antiszemitizmust, kutattam a csoportközi konfliktust. Ezek olyan jellegű paradigmák a szociológiában, amelyek abból élnek, hogy maga a probléma, amit kutatsz, az nem oldódik meg. Az antiszemitizmus egy örökzöld probléma, soha nem fog elmúlni, tehát állandóan lehet kutatni. Ugyanez a cigányellenesség, ugyanez a nemzeti előítélet. Egy ponton túl már beleuntam ebbe az örök változatlanúságba, ami belejátszott abba, hogy végül is arra gondoltam, hogy változok. És aztán ez okozta azt, hogy visszatérve a tudományba, elkezdtem mesterséges intelligenciával meg egyéb más dolgokkal foglalkozni. Úgy éreztem, hogy én már mindent tudok, amit a csoportközi viszonyokról lehet tudni. A problémát az okozta, hogy ami Amerikában teljesen, az Magyarországon nem megszokott dolog – hogy tudniillik egy tudós bemegy a politikába, majd visszamegy a tudományba. Annak következtében, hogy bementem a politikába, rengeteg előítéletet szabadítottam a nyakamba a politikusok részéről. A szociológus, neki aztán semmi köze semmihez, csak okos könyveket ír, majd egy újabbat, amit aztán soha senki nem olvas el. Nem tudtak velem mit kezdeni. A kollégáim meg úgy tekintettek rám, mint egy árulóra. Mint valakire, aki megszegi az örök igazságra tett esküjét, és ennek következtében elidegenedtek. Tehát a senki földjére kerültem, leginkább ezt mondanám ennek a szorongó állításnak a margójára. Nagyon hosszú idő volt, hogy reintegrálódjak, hogy helyreállítsam a szakmában a hitelvesztésem által okozott kárt. Ez nem ment egyik napról a másikra. De aztán végül is sikerült helyreállnom. Olyan szempontból a nyolc év nem volt hiábavaló, hogy megszakadt egy rutin, belekerültem egy másik

élethelyzetbe, bejártam egy idegen világot, annak minden szépségével együtt – mert azért életemnek ez az időszaka nem csak tövisből állt. Páratlan élmény, hogy gyakorlatilag azt csinálhatsz, amit akarsz egy bizonyos szférán belül, ha el akarsz menni Hannoverbe egy kiállításra, akkor elmész, New Yorkba téged küldenek el tárgyalni, majd újra téged küldenek, vagy találkozol államelnökökkel, császárokkal, királyokkal. Ezt semmilyen más élethelyzet nem tudta volna nekem biztosítani.

Soha nem felejttem el, amikor a japán császárral találkoztam. „Japán példaképünk az információs társadalom szempontjából” mondtam neki, de hiába, mert csak azon panaszkodott, hogy milyen rossz az idő, tehát nem volt sikerem. De Indiában sikerem volt, ott sikerült érdemben Bangalore-ban a kormányzóval beszélünk, és ott láttam, hogy hagyni kell a társadalmat, hogy információs társadalommá váljon. Az informatikai vállalkozásokat kell orrba-szájba fejleszteni, és akkor utána azok már kinövesztik azt a gazdasági, közigazgatási, civil társadalmi közeget, ami a társadalmiasulást jelenti, mert az egész dolog lényege a társadalmiasulás. De ha nincs minek társadalmiasulnia, akkor ott vagyunk, ahol a part szakad.

Talán idekíváncozik az a sztori, hogy a „Csepeli elintézte”, hogy az oroszok a Sárospataki Könyvtár állományát visszaadják...

Nagyon egyszerű a magyarázata, orosz szakra jártam az egyetemen, és én voltam az egyetlen, aki oroszul tudott a kormányzati szinten, akit Moszkvába ki lehetett küldeni tárgyalásokra, mert ott is volt egy informatikai minisztérium, és a két minisztérium között kialakult egyfajta bizalmi kapcsolat, mindig változó orosz miniszterekkel, mert ott azért nem volt egy életbiztosítás informatikai miniszternek lenni. De azt hiszem, hogy ott több miniszter is hasonló cipőben járt, mert Putyin volt a fix pont. Nem én intéztem el, azt nem lehet mondani, de kétségtelenül folyamatosan napirenden tartottam ezt a dolgot, és ezt legfelsőbb szinten bonyolították nyilvánvalóan. De büszke vagyok arra, hogy végül sikerült megoldani a könyvek hazahozatalát. Fizettünk, mint a katonatiszt. Irracionális volt a ragaszkodásuk egyébként, mert nekik a könyvek ott tartásából semmi hasznuk nem volt. Nagy boldogság, hogy itt van a könyvtár, meg hogy a könyvek azóta digitalizálva lettek. A könyvek hazahozatala mint precedens nagyon fontos dolog volt, és sajnos nem folytatták. Mert a Sárospataki Könyvtár csak az első fecske lett volna. Rengeteg magyar műtárgy van még mindig orosz gyűjteményekben. Szerintem kellő ügyességgel, azzal az ügyességgel, ami nálunk a könyvtár ügyében érvényesült, több sikerrel jártunk volna.

Azt lehet tudni, hogy a minisztériumban alapvetően a tanítványaidból építettél csapatot. Miért döntöttél úgy, hogy nem az államigazgatásban edzett emberekkel, hanem fiatalokkal, akár egyetemistákkal kezdesz neki egy ilyen munkának?

A politika mint tevékenység alapvetően bizalomra épül. Ha valakit nem ismersz, akkor azzal nem tudsz dolgozni. Antall József is, amikor miniszterelnök lett, tulajdonképpen a saját networkjéből hozta létre a kormányt. Nem akarom magam Antall Józsefhez hasonlítani, de az ember tényleg abból főz, ami van. Kézenfekvő volt, hogy akikben megbízom, akiket ismerek, azok az én tanítványaim. Nem lehet úgy csinálni,

hogy kiraksz egy apróhirdetést, hogy kezdő politikai államtitkár fiatal munkatársat keres. Ezt csak úgy lehet, hogy szétnézel a saját ismerőseid körében. A legelső, aki alkalmaztam vagy fölvettem, Simon Dávid volt, akivel szoros tanár-tanítványi kapcsolatban voltunk. Prazsák Gergőt szintén tanítottam, és jól ismertem. László Móni, Kitzinger Dávid, Csókay Ákos, mind tanítványaim voltak. És ők hoztak további ismerősöket. Ez egy jól megfontolt stratégia volt, és működött is, nagyszerűen működött.

Akit kollégaként is meg társszerzőként is említettél, Prazsák Gergő tragikusan elhunyt pár évvel ezelőtt. Hogy látod az ő szerepét az információs társadalom első hazai kutatói között?

A kabinetfőnököt, Bikkes Ágnest a Matávból hoztam. Ő a minisztériumi működésünket hivatalosra tette, mert azért ezeket a gyerekeket, akiket említettem, nem úgy kell elképzelni, mint a Meseautóban a Kabost, hogy rajtuk van a könyökvédő és a Gombaszögi Fridával vitatják meg a hivatal ügyeit. Ők hivatalnokok lettek, akiket bele kellett rakni a hivatali rendbe valamilyen módon, és ezt Bikkes Ági megcsinálta. Akkor mondta nekem Ági a második vagy harmadik hét után, hogy egy államtitkár egyedül nem mehet sehova. Ahhoz kell egy magántitkár. Eredetileg Benda Klárát akartam magántitkárnak, aki a tanítványom volt, és a Matávban dolgoztam vele együtt. Nagyon szerettem, rettenetesen tehetséges lány volt. De ő visszamondta, és akkor ott álltam társ nélkül, hogy kivel menjek én vidékre. Gergő volt a következő választásom. Gergő ráállt, hogy átveszi ezt a személyi titkári funkciót. De nyilvánvalóan ő több volt annál, hogy engem kísérjen. Ha már kísért engem az autóutakon, akkor beszélgettünk teoretikus kérdésekről. Többek között arról is, hogy kellenének kutatások, és ezekre a kutatásokra alapozva, amelyeket velem, meg Csókayval és Simon Dáviddal együtt bonyolítottunk, írtuk, találtuk ki a programokat, melyeket több-kevesebb sikerrel megvalósítottunk.

Amikor meglették az adatok, és értelmeztük azokat, ha lett belőle cikk, azt Gergővel együtt írtam. A végén lett egy közös könyv is, az *Örök visszatérés*.²⁸ A munkatársi kapcsolatból fejlődött ki a tudományos partnerség, amely úgy folytatódott, hogy amikor vége lett a 8 évi politikai periódusnak, és visszatértem az egyetemre, az ELTE Társadalomtudományi Karán az a gondolatom támadt, hogy csináljak egy doktori programot, mert a szociológiai doktori program úgy tűnt, hogy nem fedi le az érdeklődők teljes körét. Még a minisztériumi időszakom alatt elértem, hogy a Kulturális Antropológia Tanszék a Bölcsészettudományi Karról átkerüljön a Társadalomtudományi Karra. Egy olyan program járt a fejemben, ahol a kulturális antropológia, a szociálpszichológia és az információtudományok, a kommunikációkutatás valamilyen módon egy interdiszciplináris mezőbe kapcsolódjanak össze, és ez nagyon jól bevált. Ez most már több mint 10 éve működik. Csodálatosak a hallgatók, nagyon jó a tanári kar. Ezt a programot tartom életem legjobb teljesítményének. Sok minden dolgot hoztam létre. Ezeknek egy része szétpattant, mint egy buborék, de ez a program úgy tűnik, hogy maradandó, akik itt végeztek, nem felejtik el, s disszertációik beépülnek a tudományba. Gergő ebben a programban lett nekem a szervezőtitkárom.

²⁸ *Örök visszatérés? Társadalom az információs korban*, Józsoveg Műhely, Budapest, 2010. 1–240.

Mikor szomorú hirtelenséggel meghalt, komoly pánikot éltem át, de szerencsére találtam egy új titkárt, Szabó Miklóst. Ő is egy hajdanvolt tanítványom, aki nem tudja pótolni Gergőt száz százalékig, de nagyon jól csinálja a dolgát. Titkár nélkül nem megy a szervezés. Általában az asszisztencia nagyon fontos mindig és mindenhol, ha valamit meg akarunk valósítani.

Ez végül is egy jó visszavezetés a tudomány világába. Említetted, hogy milyen területeken kutattál (kisebbségek, nemzet, előítéletek, egyenlőtlenségek és így tovább), amikor elkezdted a digitális világgal foglalkozni. Amiket erről írtál, csak részben fedtek át a már meglévő kutatási területteddel?

Olyan cikket írtam, mondjuk, hogy a nemzeti tudat működésére a digitális ökoszisz- téma milyen hatást vált ki, de a keveredés minimális volt.

A 2000-es évek elején úgy tűnt, hogy ha elég nagy lesz a hálózat, sok tartalom- mal, akkor az szükségszerűen „fel fogja emelni” a nemzetet. Volt benned ilyen optimizmus?

Volt, abszolút. Nem csak bennem, ez az általános optimizmus Castells²⁹ nyomán a szakmának alapmeggyőződése volt, hogy a belépési küszöb leszállása, az informá- ciókhoz való hozzáférése és termelésük könnyebbége a demokratizációnak ad egy lendületet, és ezen keresztül egy szabadabb és jobb életet tesz lehetővé. Ez illúzió volt. Mint lehetőség, változatlanul fennáll, de arra nem gondoltunk, vagy én leg- alábbis nem gondoltam, hogy maga a felhasználó, az ember nem fog megjavulni, ugyanaz marad, mint volt. Ugyanazok a feszültségek, konfliktusok, ösztönök, nyo- morúságok fogják őt kényszerpályákra hajtani, mint korábban hajtották ennek a technológiának a hiányában. És arra végképp nem gondoltam, hogy ezek a tudati selejtek részabradulnak majd egy Facebook-szerű platformra, és létrejön az infor- mációs pokol, ahol már nem lehet tudni, mi az igaz, mi a hamis, mi a jó, mi a rossz, hanem lényegében véve egy ”mindenki hülyít mindenkit” helyzet keletkezik. De változatlanul úgy hiszem, hogy az ellentendenciákat is figyelembe kell venni. Például a felsőoktatásban drasztikusan megváltoztatta a helyzetet a TED, a YouTube, a Coursera, a különféle szabadegyetemi kurzusok hozzáférhetősége. A központilag szerkesztett tömegkommunikációs fórumok hitelüket veszítve eltűnnek, de hiányu- kat pótolhatják az interneten terjesztett szabad műsorok, mint Gulyás Partizánja vagy Friderikusz podcastja. A tétek megemelkedtek, a jó és a rossz megmaradt, de a jó még jobbra válik ebben az ökoszisztémában, és a rossz még rosszabbá. De nem mondhatjuk, hogy csak jó lesz, miként azt sem, hogy csak rossz lesz.

A kezdeti optimizmus után, ha jól észleltem, akkor nagyjából egy évtizeddel később írtál egy olyan cikket (illetve írtatok több olyan cikket is, részben a már említett Prazsák Gergővel), amelyben azt próbáltátok meg feltérképez-

²⁹ Manuel Castells (1942–) spanyol szociológus, *Az információ kora* című, magyarra is lefordított tri- lógiája kutatónemzedékek kiindulópontja lett az információs társadalom gazdasági, kulturális és technológiai változásainak értelmezéséhez.

ni, hogy a társadalmi státusz és az internethasználat mintázatai hogyan fednek át. Akkor kezdett kibontakozni az a gondolatmenet, hogy tulajdonképpen egyik feltételezi a másikat. Amit most mondasz, az már inkább pesszimistán hangzik...

Azt mondtam, hogy a jó jobbá válik, a rossz rosszabbá. Visszatérve az alapillúzióhoz: nem vált be a remény, hogy az új technológiai ökoszisztémában az egyenlőtlenségek nivellálódnak. Ha nem is tűnnek el, de az amplitúdójuk csökken. Ez nem igaz. A Má-té-effektus következett be, miszerint akiknek volt, azoknak még több lett, és akiknek nem volt, azoknak kevesebb lett. És nem azért, mert nem férnek hozzá az eszközhöz vagy nem férnek hozzá a hálózathoz. Sokat járok nagyon hátrányos helyzetű falvakba, Borsodba. Mindenkinek van iPhone-ja, Samsungja, mindenkinek van internethozzáférése, ami látszólag demokratikus dolog, de az a szenny, ami árad ezekből az eszközökből ezekhez a szerencsétlen gyerekekhez meg a szüleikhez, az sehova nem visz. Ilyen értelemben véve a kognitív egyenlőtlenségeket ez a technológia nem tudta csökkenteni.

Szerepeltél Friderikusz újonnan induló online podcastsorozatában első vendégként és izgalmas módon, mintha szerepet cseréltetek volna, ő volt az, aki azt mondta, hogy Jézusom, mi ez a sok szemét, ami ömlik itt az interneten és te mondtad, hogy Sándor, ez az internet természete, hogy van rajta szemét meg jó dolog is. De ha jól érzekelem, ebben a konkrét társadalmi rétegben, mégis azt gondolod, hogy árt nekik, hogy azt nézik, amit.

Nem árt nekik, mert ami árt nekik, az a nyomor. A szegénység kultúrája árt. Voltam egy kis faluban, Arlóban pár napja, ami nem teljes mértékben, de a gyerekek szempontjából 100 százalékban roma. Ezeknek a gyerekeknek egyszerűen már Miskolc is elérhetetlen. Maximum Putnok érhető el, ami tőlük 5 kilométerre van. De oda is csak a bátrabb megy. Az ember azt gondolta volna, hogy a technológia bátorra teszi őket, kinyitja, és fölkelti az igény szintjüket, de ez nem történt meg. A hátrányos helyzetet a technológia nem szünteti meg. Így értettem, hogy a rossz rosszabb lett. Az előnyös helyzetűek számára viszont az internet, a rácsatlakoztatott mobil eszközök hadával hihetetlen lehetőséget biztosítanak. Szárnyakat ad. Az iskolának kellene lennie annak a műhelynek, ahol a ki- és lemaradtak megtanulják azt, hogy ne a mocsok és ne a szenny legyen az, amit a készülékből kapnak. És ilyen szempontból tragikus időszak volt a Covid-járvány, mert nem szakította ki őket a buborékból, sok oknál fogva. De a gazdag gyerekeket igen! A saját gyerekeimen látom, hogy nekik a Covid-járvány abszolút nem okozott traumát, sőt ellenkezőleg. De ezeken a helyeken az amúgy is rossz helyzet még rosszabbá vált.

Nyilván erről eszünkbe juthat a Wifi-falu projekt, ami, visszatekintve, nem váltotta be a hozzáfűzött reményeket.

Annyira involválva voltam az elején, hogy én magam adtam neki ezt a nevet a keretszégben, hogy Wifi-falu. A Közháló programnak vagy az e-Magyarország prog-

ramnak lett volna bizonyos szempontból a kiegészítője. Az e-Magyarország program egy nagyon ambiciózus, az egész országot átfogó hálózat- és tartalomfejlesztési projekt volt, a Teleházakra épült. Mind a mai napig, amikor járok az országban, jó érzéssel látom, hogy a közlekedési táblák sorában ott van a @-Magyarország tábla. Nyilvánvalóan most már nincs arra szükség, hogy minden kis faluban legyen egy Teleház típusú központ, ahova bemehetek és internetezhetek, meg segítséget kaphatok ügyek intézésére digitálisan. A Nyíró András³⁰ nevéhez fűződő Wifi-falu program lényege az volt, hogy ne csak fix hozzáférés legyen az e-Magyarország pontokon, hanem legyen egy templomtorony, vagy valamilyen magas dolog a településen, ahonnan a teljes település területén, az olcsón megvásárolt, használt PC-ken elérhető az internet. A megvalósulásnak rengeteg bürokratikus hátulütője volt. Anynyira le volt szabályozva a KözHáló – nyilván üzleti érdekek miatt –, hogy nem is tudom, hogy sikerült végül megoldani. De sikerült. És ezzel tulajdonképpen megint csak egy felzárkózási lehetőséget biztosítottunk volna. Most már nem aktuális anynyira, mert a mobilszolgáltatók elérik ezeket a településeket, de akkor csak a Matáv meg az e-Magyarország pont ment el oda. A wifi-technológia segítségével olyan tartalmakat akartunk eljuttatni az ott lakókhoz, amelyek segítségével ki tudtak volna lépni a szűk körből, ami fogva tartotta őket. Hogy aztán hány faluban sikerült ez megvalósítani, és meddig tartott ez, már nem követtem, mert 2010 után én már kikerültem a politikából. De addig amíg benne voltam, addig legalább száz falut sikerült bekapcsolni ebbe a projektbe.³¹

Az volt a várakozás, hogy azokban a falvakban, ahol ez megtörténik ott látványosan meg fog változni a lakosság munkavállalási mutatója, de nem ezt történt meg, hanem inkább arra használták az internetet, amire a társadalmi helyzetük predestinálta őket. Azaz inkább szórakoztak.

Igen, amint mondtam, rossz tartalmak. De voltak nagyon pozitív dolgok. Voltak közösségszervező, hálózatszervező kezdeményezések. Voltak árubeszerző projektek. Voltak kollektív önszervező, hitéleti kezdeményezések. De hiányzott a szociológiai elemző munka. Kollányi Bence csinált ugyan ilyen vizsgálatokat, de sokkal több kutatás kellett volna, kiértékelni, hogy voltaképpen mi is történt, mire használták föl az internet adta lehetőségeket a településen élők. Kellott volna monitorozni is. Ma már ennek sem volna értelme, most inkább big data-alapú elemzések kellenének már. A mobiltelefon erre lehetőséget ad, és gyakorlatilag mindenkinek van mobiltelefonja. Mindenfajta közpolitikában alapkövetelmény, hogy tudjuk, egy-egy beavatkozásnak mi a következménye. És mi erre törekedtünk.

Foglalkoztál-e azzal, hogy az internet terjedése, a digitalizáció, a tájékozódás és kommunikáció új útjai vagy a gyűlöletcsoportok felköltözése milyen módon

³⁰ Nyíró András (1959–) történész, szociológus, az *Internetto*, majd az *Index* főszerkesztője, később mobilinternetes tartalomfejlesztő.

³¹ A program történetét önálló Wikipedia-szócikk foglalja össze <https://hu.wikipedia.org/wiki/Wifi-falu>

Érintik például a kisebbségekkel kapcsolatos előítéleteket és azok szerkezetét? Látsz valamilyen változást az utóbbi 20 évben?

Úgy látom, hogy nincs lineáris összefüggés, se pozitív, se negatív irányba. Az ember antropológiai állandói ebben a térben is ugyanúgy működnek, mint az internet által nem érintett térben. Te nem leszel se jobb, se rosszabb azzal, hogy föllépsz a hálóra. Az, ami benned jó, az jobbra válhat, de sajnos, ami benned rossz, az is rosszabbá válhat. Ez érvényes a felvilágosultság, a tolerancia és annak ellentéte, a dogmatizmus, előítéletesség tekintetében is. Ez a közeg jobban a felszínre hozza ezeket az emberi együttélésben zavaró érzelmi és gondolati struktúrákat, de esélyeket biztosít a felvilágosultság számára is. Ez egy küzdőtér, ahol meg kell jelenni. Nem találtuk ki, hogy melyek az internet azon sajátosságai (eszközök, eljárások), amelyek révén a toleranciát, a felvilágosultságot, a másság elfogadását elő lehet mozdítani. Az ellenkezője nem kívánja speciális beavatkozások létrehozását, mert a gyűlölet, az ostobaság, az aljasság magától terjed. Ez általában az internet nélküli világban is így van, látjuk, hogy a gyűlölet sokkal jobban működik, mint a szeretet. A szeretetnek van szüksége arra, hogy jobban felvértezze magát a gyűlölettel szemben. Az internet esetében nekem úgy tűnik, hogy nincsenek meg még a jól kitalált specifikus eljárások és köznevelési módok, amelyek redukálnák az előítéletességet, fokoznák a toleranciát. Én kísérleteztem ilyesmivel. Bíró Judittal, az ELTE Kisebbségsszociológiai Tanszék vezetőjével és Rác Judittal a Felső-Homokhátság Vidékfejlesztési Egyesület vezetőjével kitaláltunk egy akciót. Cigányok és nem cigányok lakta falvakban csináltunk fókuszcsoportokat, melyeket a Tolerancia köreinek neveztünk el. Elvittük Fligauf Bence cigánygyilkosságokról szóló *Csak a szél* című filmjét és lejátszottuk egy-egy falu közösségi terében, ahol ott volt húsz helybeli roma és húsz nem roma. A film megnézése után csináltunk egy beszélgetést, ami lehetőséget adott arra, hogy a két csoport egymással szembe tudjon nézni, elmondják, mi a bajuk, bánatuk a másik csoporttal. A beszélgetést Monori Mész András filmrendező felvette, megvágta és utána kiraktuk az internetre. Azt hittem, hogy ebből majd lesz egy mozgalom, hogy a falvak majd jelentkezni fognak, boldogan, hogy náluk is kell egy ilyen vita. De csak egy falu jelentkezett. A program hamar véget ért, mert elfogyott a kevés pénz, amivel rendelkeztek. A norvég alap akkor ugyan még autonóm volt, de nem támogattott bennünket. Nem tudom, miért nem. Először azt mondták, hogy ez nagyon jó, adjuk be a pályázatot, utána azt mondták, hogy még nagyobb pályázatot adjunk be, mert hogy ezt a kicsit nem tudják támogatni. De aztán a nagyot végképp nem támogatták. A Tolerancia köreit az oktatásban ma is fel tudom használni, egy-egy falunak a fókuszcsoport filmje még megvan, de nem lett belőle mozgalom, mint Amerikában a *Not in Our Town* nevű kezdeményezésből³². Mi ezt már csináltuk, amikor Ellen Hume, egy amerikai médiaszakértő, aki a CEU-n tanított, felvilágosított, hogy van a *Not in Our Town*. Akkor jöttem rá, hogy ugyanazt akarom, amit az amerikaiak csinálnak. De Magyarországon nem lehet *Not in Our Town* mozgalom. Nincs rá fogadókészség, nálunk jobb intoleránsnak lenni, mint toleránsnak. A gyűlölet biztonságot ad. Elhalt tehát ez a kezdeményezésem is, hiába

³² Az 1995-ben indult mozgalom a mai napig létezik. Lásd <https://www.niot.org/>

reménykedtem, hogy ebből majd lesz egy mozgalom. Nem lett. Lehet, hogy én nem voltam elég okos, nem tudom

2009-ben úgy fogalmaztál,³³ hogy a web2 típusú kommunikáció nem teszi lehetővé az autentikus megnyilvánulást, a résztvevők üres és sötét körökben kommunikálnak egymással. 2009 tájékán a Facebook már lekörözte Magyarországon az iWiW34-et, több millió ember már saját identitásával és arcával volt fenn az interneten. Amit írtál, az egy évtizeddel korábbi állapotra még igaz lehetett, amikor mindenki fórumokon, álnevek alatt posztolt összevissza. Mi inspirált arra, hogy ezt írd, illetve szerinted az elmúlt másfél évtizedben hogyan alakult a névtelenség kultúrája az interneten?

Nyíri Kristóf 2008-ban rendezett egy konferenciát³⁵, ott tartottam egy előadást, s a cikket az előadás alapján írtam. Az előadáshoz 2004 és 2007 között írt blogjaimat, és az azokhoz fűzött kommenteket használtam fel. Akkor még nem lehetett látni, hogy mivé válik a Facebook. Nemcsak a saját blogommal kapcsolatban, hanem a blogszféra sajátosságainak megfelelően próbáltam levonni a következtetéseket, amerikai szakirodalom alapján. A következtetés az, hogy a bloggyártás és a blog által kiváltott reakciók az érzelmek fellángolását, a flaminget generálják. Ami most van, az ennek a tendenciának az egyenes folytatása. A tömegek lázadásáról van szó. Nyilván sokkal jobban elősegíti a névtelenség a flaminget, a gyűlöletcunamit, mint amikor azonosítható vagy. Úgy tűnik, azonban, hogy névvel is lehet részt venni a kollektív gyűlölködésben. A Facebook hozta el ezt a lehetőséget. Ha egy előítéletes senki egyedül semmire se megy, de száz előítéletes senkivel együtt már büszkén vállalhatja magát. Tök mindegy, hogy hívnak, mert a gyűlöletedben leszel valaki. Ez a helyzet kiélezi a tömeglélektani effektust. A gyűlölet, a verbális agresszió, az abszurd konteókba vetett hit tömeghelyzetben generálódik. A tömeg elvileg a névtelenségben létezik, de az internet adta platformokon lehet valaki névvel is tömegérzelmek közvetítője és generálója.

Az internet mennyire megbízható médiuma a kultúra tárolásának? Horváth Iván³⁶ érvelt nagyon szórakoztatóan amellett, hogy mennyivel megbízhatóbb sokszor egy analóg médium – ahogy ő fogalmazott, a könyvek nehezen égnek. Mindannyian tapasztaljuk azt, hogy valami nagyon evidens információt szeretnénk az interneten megtalálni, és már mindenhol letörölték, eltűnt. Te pedig több interjúdban amellett álltál ki, hogy ami az internetre felkerül, az

³³ Csepeli György: Álarcosbál a blogteremben: a névtelenség hatásai az új médium révén történő kommunikációban. *Kritika*. Vol. 38. No.6. 3–5.

³⁴ Az osztalytarsak.hu és az osztalytarsam.hu után 2002-ben elindult magyar közösségi oldalt 2014-ben kapcsolták le, amikor a Facebookkal nem bírta már a versenyt.

³⁵ Nyíri Kristóf (1944–) akadémikus, filozófus, egy időben az Információs Társadalom folyóirat szerkesztőbizottsági elnöke az MTA és a T-Mobile közös kutatásának részeként 2001-től több éven keresztül szervezett rangos konferenciákat egy „mobil információs társadalom” kutatási program részeként.

³⁶ Horváth Iván (1948–) irodalomtörténész, az MTA doktora, a világ legelső hálózati szövegkritikai kiadásának gondozója, a digitális bölcsészeti kutatások egyik kezdeményezője.

alapvetően meg fog maradni hosszú távon. Sokan látjuk ma azt, hogy ez nagyon-nagyon ingatagrá vált. Revideálnád az akkori álláspontodat?

Amikor kooperáltunk a magyar filmek digitalizálása kapcsán, mondtam Gyürey Verának³⁷, hogy Vera, ne törődj most már magával a filmmel, mert az digitalizálva lesz, kitesszük az internetre és a dolog megoldódik. És ő azt mondta, nem, nem, az analógnak meg kell maradnia. Ezt nagyon megjegyeztem. Duális megoldásra kell törekedni, nem szabad lemondani az analóg archiválási lehetőségekről, mert az tényleg fix, már tudjuk a papiruszoktól kezdve. De a pusztulás és a keletkezés a világ természetéhez tartozik. Mind a két irány szükséges, az analóg meg a digitális is. A digitális kapcsán azért azt kell mondani, hogy nem annyira reménytelen a helyzet, mint gondolod. Van az Internet Archive, ott fantasztikus dolgokat megtalálsz, ugyanúgy az Arcanumban³⁸. Amerikában először 1975-ben voltam, többek között az Oregoni Egyetemen. 1990-ben visszahívtak tanítani. A diákújságnak adtam egy interjút akkor, s még ezt az interjút is megtaláltam. Minden ott van, más kérdés, hogy fellelhető-e. De hogy örökre elveszne valami itt, azt nem hinném. Egy könyvtár is bármikor leéghet, egy levéltár is bármikor elpusztulhat. Most olvashatom Thomas Mann leveleit (vagy bárki másét), de ezt már később nem fogom tudni. Mi lesz a levelezéssel, mi lesz az én levelezésemmel? Egyáltalán írok-e még leveleket?

Amikor elkezdted írni a digitális világról, az volt a divat a 2000-es évek elején, hogy amikor internetesnek akartunk címkézni valamit, egy „e” előtagot tettünk hozzá, mint „elektronikus” és ez tükrözte, hogyan gondolkodtunk erről az egészről. Majd volt egy időszak, amikor az iPhone metaforarendszere vált dominánssá, és akkor minden elé egy „i” előtagot tettünk. Az egyik legutóbbi hullámban ’okos’ előtaggal látunk el mindent. Ennek a metaforahálózatnak az új csomópontja a mesterséges intelligencia. Szükségszerű, hogy ilyen fogalmakban gondolkodjunk a digitális világ és a társadalom találkozásáról?

Lényegében minden, amit csinálunk, nyomot hagy. Adattá válik, integrálódik és megőrződik. Ennek vannak nagyon pozitív következményei az egészségi adatok tekintetében, mert sokkal jobb lehetőségeket kínál diagnosztika, terápia, fogyasztás tekintetében. Lehetőségeket ad szükségletek kielégítésére más szolgáltatásokhoz való hozzáférésben. A mindennapi élet nívójának javítása szempontjából a mesterségesintelligencia-központú, adatvezérelt világ fantasztikus pozitívumokat ígér. De a negatívumok ugyanilyen fontosak. Itt van ez a Pegasus, és ki tudja még hány megfigyelő szoftver van ránk állítva. Zuboff totális ellenőrzésként írja ezt le³⁹, de már Orwell is erről beszélt, s Heidegger a machináció fogalmával a ’30-as években előre látta. Mindez félelmetes. Mert ez azt jelenti, hogy a szabadságot vonják el,

³⁷ Gyürey Vera (1938–) filmpedagógus, filmtörténész, 1990-től 20 évig a Magyar Filmintézet igazgatója.

³⁸ Arcanum Digitális Tudománytár <https://adt.arcanum.com/hu/>

³⁹ Zuboff, Shoshana: *The Age of Surveillance Capitalism: The Fight for the Future at the New Frontier of Power* PublicAffairs, 2018. A könyvről részletes kritika jelent meg lapunkban (Hegedüs Dániel: Felügyeleti kapitalizmus: disztópia vagy valóság *Információs Társadalom*, 2019/1, 130–137.)

a te magad hozzájárulásával. Nem rád kényszerítik a bilincseket, hanem te magad dugod a kezed a bilincsbe. És hagyod magad megfosztani a szabadságotól. Ennek a következményei dermesztőek. Kínában látjuk már ennek a megvalósulását. De nem kell Kínáig elmenni, mert itt van, jelen van ez a tendencia Magyarországon is. A hatalom számára ez egy fantasztikus csábítás és lehetőség. A hatalom nem a te barátod, hanem az ellenséged, mindent elkövet annak érdekében, hogy te azt tegyed, amit ő akar. És most azt fogod akarni, amit a hatalom, akar, miközben nem is tudod, hogy tulajdonképpen kinek vagy a rabszóján. Ez egy félelmetes lehetőség, és nem is lehet visszacsinálni, mert az alternatíva az, hogy kivonulsz, és remete leszel. Ami azt jelenti, hogy vissza kell térned egy eredendően természetközeli élethez, amire egyébként sor kerülhet, mert ez a technológia minden okossága ellenére úgy látom, hogy a nagy világválságokkal nem tud mit kezdeni. Nem tud mit kezdeni a klímaváltozással, nem tud mit kezdeni a migrációval, nem tud mit kezdeni az elszabadult fegyverkezési őrülettel, és bekövetkezhet az, hogy ez a civilizáció eltűnik. Ez nem azt jelenti, hogy az emberiség eltűnik, hanem újrakezdjük, mint a Ne ne vess korán játékot. És akkor újra fel kell fedeznünk, hogy mit jelent együtt élnünk a juhokkal, mit jelent a földművelés, mit jelent egy kis közösségben élni, tehát visszaesünk egy 5000 évvel ezelőtti állapotba, és megint elkezdjük a dolgot. Digitális technológia nélkül, hozzáteszem. Mert ez a technológia elképesztően sérülékeny. Egy blackout, és kész. New Yorkban ott voltam, amikor megérkezett a Sandy hurrikán. Manhattant elárasztotta a víz, két hétig nem volt metró, nem volt villany, az ABC-boltok termékei szétrohadtak. Fosztogattak New Jersey-ben, elszabadult a pokol. Mert nem volt villany. Ez a lehetőség nagyon benne van ebben a technológiában. És nincs az a mesterséges intelligencia, ami meg tudná állítani.

Sokat foglalkoztál újabban a mesterséges intelligenciával. Melyek a legfontosabb meglátásaid?

Nem tudok olyan irányt mondani, amerre ne fejlődne a mesterséges intelligencia. A digitális átalakulás az élet teljességét magával ragadja. Inkább az az érdekes, hogy hol nem várható fejlődés. Valószínű, hogy ahol az élő test jelenléte számít (színház, balett, pantomim és hasonlók), oda a mesterséges intelligencia nem hatol majd be. A masszöröknél sem várható digitális átalakulás. Ami azonban túl van az emberi testen, abban a mesterséges intelligenciának nem lesz versenytársa. Az érzelmi dimenziókban lassabb lesz a térfoglalása, de a manuális és a szellemi munka nagyrészt ki fog esni az emberi foglalatosságok köréből. Azt látom – és ezt meg is írtam már az *Ember 2.0*-ban⁴⁰ -, hogy különös autonómiára teszünk szert: az eredendő érzelmi, szexuális, fiziológiai szükségletek rabjaiként fogunk működni, de ezt nem feltétlen büntetésként éljük meg. Ugyanis ez egy élvezetközpontú emberi élet lesz, kicsit olyan, mint a paradicsomban volt a bűnbeesés előtt. Az összes többi funkciót átveszi a virtuális világ.

⁴⁰ Csepeli György: *Ember 2.0 – A mesterséges intelligencia gazdasági és társadalmi hatásai*, Kossuth Kiadó, 2020.

Milyen terveid vannak még, milyen témákhoz nyúlsz?

Már 77 éves vagyok, ilyenkor az ember nem sző nagy terveket. Az értékekről írtam az utolsó könyvemet, ami nem monográfia, csak egy kísérlet arra, hogy megpróbáljam az értékeket interdiszciplinárisan, tehát evolúciósan, ontológiailag, pszichológiailag, szociológiailag, közgazdasági szempontból nézegetni.⁴¹ Hankiss Elemér foglalkozott az értékekkel, és élete végén, amikor már kvantummechanika irányába fordult az érdeklődése, fölvetette azt a nietzsche-i kérdést, hogy mi van egy olyan világban, ahol nincs Isten⁴²? Van-e Isten, csak rejtőzködik? Az értékekben keresem ezt a rejtőzködő Istent.

⁴¹ Csepeli György: *Értékek ébresztése*. Budapest: Kocsis Kiadó, 2023.

⁴² Hankiss Elemér: *Kvantummechanika és az élet értelme IASK*, Working Papers, 2017. Letölthető: https://iask.hu/wp-content/uploads/2017/12/wp_hankiss_170529.pdf?x35998